

Farkas Baráthi, Mónika

Езиковата картина на смъртта през призмата на фразеологични паралели в унгарски, български и сръбски

In: *Jihoslovanská frazeologie kontrastivně*. Krejčí, Pavel (editor); Krejčová, Elena (editor). Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 80-85

ISBN 978-80-210-8372-1

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136759>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ЕЗИКОВАТА КАРТИНА НА СМЪРТТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ПАРАЛЕЛИ В УНГАРСКИ, БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ

Моника Фаркаш Барати

Title: The language picture of *death* within the frame of phraseological parallels between Hungarian, Bulgarian and Serbian

Abstract: The aim of the text is to present the similarities and differences between Hungarian, Bulgarian and Serbian as manifested in the picture of the world. For that purpose I examine such phraseological structures which have a relation to the concept of *death* as a cultural reality. The work deals with metonymy definitions (psychological realizations of the *death*, various associations related to the behavior of the dying ones, the *death* accompanying circumstances) and based on metaphor (the death as a change of the location of the individual, as a dream, as the final end of everyday activity) phraseological units.

Key words: death; metaphor; phraseological units; picture of the world

За да може да се реконструира системата на културата за дадена езикова общност, следва да се разгледат езиковите образи за различните културни реализации. Тези реализации се отразяват в картините на езика за различните езикови общности (Банчеровски 2008: 255). Езиковата картина на света е картина на един обективен реален свят, съвкупност от сходния опит и общите ценности на носителите на езика. Фразеологизмите, поговорките, пословиците, народните песни и др. са един вид доказателство за интерпретацията на света и на човешките ценности, запазени в съответния език, тоест, за светогледа на съответната езикова общност. Към първичната (обективната) перцепция на света, човек създава и втора собствена, базирана на своя светоглед, която никога не би могла да отрази в пълност картината на първичната, обективна картина на действителността. Втората реалност съдържа в себе си езикова, научна и културна картина. Научната и културната

картина на реалността могат да се сформират едва след появата на езиковата картина на света, а именно, когато вече е усвоен даден език.

Според Банчеровски условието, според което отделни езици, които от своя страна принадлежат към една група езици и един културен кръг, неизбежно интерпретират света по сходен начин, съответно и имат сходна картина на света (Банчеровски 2008: 139–151). Ако разглеждаме от генеалогична гледна точка унгарския, българския и сръбския, ще установим, че, унгарският принадлежи към угрофинската група, а българският и сръбският – към южнославянския клон на семейството на славянските езици. От типологична гледна точка унгарският е аглутинативен, докато българският и сръбският са флективни езици. Носителите на съпоставяните езици от векове насам живеят в съседство, следователно се очаква освен горепосочените разлики, те да споделят и определени сходства както в езиците, така и в културите си. В настоящото изследване се обръща внимание към разкриването именно на тези сходства и разлики, които трите езика демонстрират по отношение на картината на света. За тази цел се разглеждат фразеологични изрази, които са свързани с концепцията за *смъртта* като реализация на културата.

Класификацията на събрания фразеологичен материал се базира на параметрите, разработени от Банчеровски (2008: 255–260). Съпоставяните фразеологични изрази са обособени в две основни групи:

- 1) Споделящи такива връзки, които съдържат синоними на лексемите *смърт*, *умирам*;
- 2) Метафорични връзки, метоними на смъртта, които не съдържат лексемите *смърт*, *умирам*.

Към първата група се числят и глаголите унг. *meghal*, сръб. *umreti*, бг. *умирам*, разширени с определение

1. определение за цел:

унг.: *betegségben, rákban, tüdőgyulladásban, kigyómarásban*

сръб.: *umreti od bolesti, od raka, od ujedra zmije*

бг.: *умра от болест, от рак, от пневмония, от ухапване на змия*

2. определение за място:

унг.: *saját otthonában, kórházban, harctéren*

сръб.: *umreti u svom domu, u bolnici, na ratištu*

бг.: *умра в дома си, в болница, на бойно поле*

3. определение за начин:

унг.: *hirtelen, békésen, váratlanul, kínok között, hős halált halt, szörnyethalt, kés alatt*

сръб.: *umreti iznenada, mirno, neočekivano, među mukama, junački, ostati smesta mrtav, umreti pod nožem*

бг.: *умра ненадейно, в миф, неочаквано, в мъки, геройски, от нож* и др.

4. определение за цел:

унг.: *meghal a hazájáért, a szabadságért, a szebb jövőért, a forradalomért, a népért*

срб.: *umreti za domovinu, za slobodu, za lepšu budućnost, za revoluciju, za narod*

бг.: *умра за родината си, за свободата, за по-хубаво бъдеще, за революцията, за народа* и др.

Определенията носят положителен или негативен нюанс.

За добра смърт се смята естествената и на съответната преклонна възраст:

унг.: *valaki öreg korában hal meg*, срб.: *umreti u starim danima*, бг.: *умра на преклонна възраст*

унг.: *természetes halál*, срб.: *prirodna smrt*; бг.: *умра от естествена смърт*

унг.: *nyugodt halál*, срб.: *mirna, spokojna, tiha smrt*; бг.: *умра в мир*

унг.: *könnyű halál*, срб.: *laka smrt*, бг.: *лека смърт*

унг.: *kegyes halál*, срб.: *milosrdna smrt*

унг.: *gyors halál*, срб.: *brza smrt*; бг.: *бърза смърт*

унг.: *hősi halál*, срб.: *junačka, herojska smrt*, бг.: *геройска смърт*.

Лошата смърт не протича в естествена среда:

унг.: *hirtelen halál*, срб.: *umreti iznenada, nafrasna smrt*, бг.: *ненадейна смърт*

унг.: *tragikus halál*, срб.: *tragična smrt*, бг.: *трагична смърт*

унг.: *szörnyű halál*, срб.: *užasna smrt*, бг.: *ужасна смърт*

унг.: *akasztásos halál*, срб.: *umreti na vešalata*

унг.: *természetellenes halál*, срб.: *neprirodna smrt*, бг.: *неестествена смърт*

унг.: *korai halál*, срб.: *rana smrt*, бг.: *ранна/ненавременна смърт*

унг.: *kínhalál*, срб.: *mučenička smrt*, бг.: *умра от глад*

унг.: *éhhalál*, срб.: *smrt od gladi*, бг.: *смърт в мъки*

унг.: *baleset következtében bekövetkezett halál*, срб.: *umreti u nesreći*, бг.: *смърт при катастрофа/инцидент*

унг.: *erőszakos halál*, срб.: *nasilna smrt*, бг.: *насилствена смърт*

унг.: *fagyhalál*, срб.: *bela smrt (= smrt prouzročena smrzananjem)*, бг.: *бяла смърт (= умра от измръзване)*

унг.: *rút halál*, срб.: *ružna smrt*.

Към втората група се принадлежат изразените чрез метоними на смъртта изрази. Те основно лежат върху асоциации, свързани с поведението на умиращите, проявите на събитието, както и различните обстоятелства около смъртта, последиците и др.:

унг.: *leáll a légzése*, срб.: *prestane da diše*, бг.: *спира му дъха*

унг.: *nem tapintható a pulzus*, срб.: *nema pulsa*, бг.: *не му се усеца пулса*
 унг.: *megáll a szíve*, срб.: *stane mi srce*, бг.: *спря му сърцето*
 унг.: *megszűnt a szívdobogás*, срб.: *srce je prestalo da kucsa*, бг.: *сърцето спира да бие*
 унг.: *többé már nem látja a napvilágot*, срб.: *više ne ugledati sveta*, бг.: *няма да види как грее слънцето*
 унг.: *neki már nem fáj semmi*, срб.: *njega više ne boli ništa*, бг.: *нищо вече не го боли*
 унг.: *örökre lehunyta a szemét*, срб.: *zauvek je sklopio oči*, бг.: *затваря очи завинаги*.

Метонимичната интерпретация на смъртта позволява да се определи смъртта посредством свързаните с нея обстоятелства и последици (смърт = поставянето в ковчег, в гроб; отделянето на душата от тялото):

унг.: *a ravatalon, koporsóban, sírban, temetőben fekszik, pihen, nyugszik*, срб.: *ležati u grobu*, бг.: *лежи/почива в ковчег, в гроб*
 унг.: *el van temetve a kriptában*, срб.: *sahranjen je u grobnici*, бг.: *погребан е в гробницата*
 унг.: *fekszik a földben*, срб.: *leži pod zemljom, biti pod crnom zemljom, otići pod crnu zemlju, pokrila koga crna zemlja*, бг.: *лежи под земята, черната земя го погълна*.

Прави впечатление честата употреба на прилагателното *черен*, свързана и с цвета на жалеенето.

В християнската традиция, следователно при унгарците, българите и сърбите, безсмъртната душа се отделя при настъпването на смъртта и така се изразява и самият акт:

унг.: *kiadja, kileheli, kiköpi, kibocsátja a lelkét*
 срб.: *izdahnuti, ispustiti dušu, predati duh u ruke Gospodu, (pre)dati Bogu dušu*
 бг.: *издъхва, предава богу дух*.

В български и сръбски се срещат по-голям брой фразеологизми, съдържащи лексемата *душа/дух*:

срб.: *boriti se s dušom*, бг.: *бори се с душа*
 срб.: *deliti se / odeliti se / rastati se / razdeliti se s dušom*, бг.: *душата му се отдели*
 срб.: *ostavi koga duša*
 срб.: *ispade nekome duša*, бг.: *излезе му душата, изскочи му душата/душицата*
 срб.: *došla nekome duša pod grlo (u nos)*, бг.: *душата му заседна в гърлото*
 срб.: *dršće nekome duša na jeziku, duša je nekome na jeziku*.

Във връзка с нетрайността на погребаното тяло, например:

унг.: *porrá válík*, срб.: *postati prah i prašina*, бг.: *стана на прах*.

Фразеологичните изрази, използващи метафора, разкриват смъртта като смяна на местоотбитанието, като сън, или като всекидневни действия. Смъртта може да се разглежда като пътуване, смяна на мястото:

унг.: *a túlvilágra távozott*, срб.: *otíci/ poći/ preseliti se na onaj/ drugi svet*, бг.: *пресели се на онзи свят*

унг.: *az örökkévalóságba költözik*, срб.: *preseliti se u večnost*, бг.: *пресели се във вечността*

унг.: *elhagyja ezt a földet*, срб.: *ostaviti/ napustiti ovaj svet*, бг.: *напусна земята*

унг.: *elbúcsúzott ettől a világtól*, срб.: *oprostiti se sa ovim svetom; rastati se sa ovim svetom (od ovog sveta)*, бг.: *прости се с този свят*

срб.: *popeti se u nebo*, бг.: *отиде на небето*.

Крайна цел на пътуването, тоест според християнската вяра смъртта може да има две „дестинации“: рай, царството божие и ад, пъкъл:

унг.: *mennyország, paradicsom, pokol*, срб.: *nebo, raj, carstvo božje, carstvo nebesko, pakao*
Крайната цел на пътуването наричаме:

унг.: *túlvilágnak, másvilágnak*, срб.: *drugi svet, zagrobni svet*, бг.: *онзи свят, другия свят*
унг.: *örökkévalóságnak*, срб.: *večnost*, бг.: *вечност*.

В нехристиянските култури крайните цели на пътуването се назовават по друг начин, например:

унг.: *örök vadászmezőkre lép*, срб.: *otíci u/na večna lovišta*, бг.: *пресели се във вечните ловни полета*

унг.: *csatlakozik az elődeihez*, срб.: *pridružiti se svojim precima*.

Опирайки се на сходството между спящия и умрелия, един от символите на смъртта е сънят:

унг.: *örök álmát alussza, örökre elszenderül*, срб.: *spavati večni san, boraviti večni san, snivati ledeni san, zaspati večnim/ poslednjim snom*, бг.: *заспа вечен сън, заспа последен сън*

Сходна със съня е почивката, отпочиването и спокойствието:

унг.: *örök nyugalom*, срб.: *večni pokoj, otíci u večni mir*, бг.: *вечен покой, вечен мир*.

Същевременно, съществуват и такива фразеологизми, които описват смъртта като ежедневни действия:

унг.: *alulról szagolja az ibolyát, leteszi a kanalat, leteszi a lantot, beadja a kulcsot*

срб.: *mirisati cveće iz korena, baciti kašiku, orati nebeske njive, rešiti sve svoje probleme, obuk'o je kaput*

бг.: *гушна букета, ритна камбаната, оре небесните ниви, реши си всичките проблеми, върна петалите*.

В трите сравнявани езика често се срещат изрази, които съдържат Господ, Бог (унг.: *Isten*, срб.: *Bog*):

унг.: *magához szólította az Úr, az Úr színe elé áll; az Isten / legfőbb bíró előtt áll*

срб.: *Bog/Gospod je uzeo/pozvao koga k sebi, ići Bogu na istinu, ići Bogu na račun, dati/ predati Bogu dušu, usnuti u Gospodinu*

бг.: *изправя се пред Господа, Господ го повика при себе си, предаде Богу дух.*

В сръбски и български език фразеологизмите за смъртта съдържат част на тялото:

срб.: *ostaviti svoje kosti, rasipati kosti <po bojištima>*

бг.: *остави си костите, пръсна си костите <на бойното поле>*

срб.: *zabosti nos u ledinu*, бг.: *носа му е в леденостудена вода*

срб.: *lebdi nekome smrt na usnama*, бг.: *на устните му играе смъртта*

срб.: *visiti nogata u grobu*, бг.: *с двата крака е в гроба*, унг.: *két lábbal a sírban van*

Сред разглежданите фразеологизми чести са и тези изрази, които съдържат негативна информация и паралелно могат да изразят подигравка или гротеска:

унг.: *feldobja a talpát, elpatkol*, срб.: *otegnuti/odapeti papke*, бг.: *върна петалите/петите*

унг.: *megdöglök, mint egy kutya*, срб.: *crknuti kao pas*, бг.: *умря като куче*

унг.: *alulról szagolja az ibolyát*, срб.: *mirisati cveće/travu iz korena, trava raste po njemu*,

бг.: *гушна букета, върху му покрива трева,*

унг.: *elvitte az ördög*, срб.: *odneo ga je vrag, otići vragu na račun*, бг.: *отиде по дяволите*

срб.: *nahrniti crve*, бг.: *нахрани червеите / отиде храна за червеите*

срб.: *nađubriti zemlju*

срб.: *usrećiti ženu*, бг.: *отърва се от жената*

срб.: *promeniti mesto boravka*

унг.: *megdöglök, elpusztul, kipurcan*, срб.: *capnuti, krepati, lipsati, mandrknuti/pandrknuti, skapat, skončati, geknuti*, бг.: *гътна се.*

Въз основа на събрания материал може да се направят изводите, че сходствата при картината на смъртта в трите разглеждани езика от една страна се дължи на християнската традиция, а от друга – на съжителството на унгарци, сърби и българи в близко съседство столетия наред. Основно се отнасят към християнската религия фразеологизмите, които се свързват с погребванията, с душата, с Господ. Според християнската вяра смъртта не означава края на съществуването на човека, просто се променя мястото му на пребиваване, съществуването му продължава в другия свят. Тази увереност прозира и в трите езика, тъй като имплицитно се правят опити смъртта да бъде отречена.

Mónika FARKAS BARÁTHI

Szegedi Tudományegyetem // University of Szeged

Szeged, Magyarország // Szeged, Hungary